

Наочність у професійній підготовці учнів ПТНЗ в Україні (1959-1970 рр. ХХ ст.)

Громадсько-політичні та соціально-економічні зміни, що відбувалися в Україні у другій половині ХХ століття, об'єктивно зумовили посилення уваги органів державної влади, управління, громадськості, науковців до розв'язання проблем поєднання професійного навчання з виробничою працею у закладах профтехосвіти.

У контексті поєднання професійного навчання з виробничою працею важливого значення набуває принцип наочності, як важливий дидактичний принцип професійної освіти, який набув посиленої уваги у 60-х рр. ХХ ст. в закладах профтехосвіти.

Як показав аналіз літературних джерел, принцип наочності означає, що ефективність професійного навчання (далі – ПН) залежить від доцільного залучення органів чуттів людини до сприйняття та переробки навчального матеріалу. Цей принцип передбачає застосування в навчальному процесі різноманітних наочних засобів: природних (предмети об'єктивної реальності), експериментальних (досліди, експерименти), об'ємних (макети, фігури тощо), образотворчих (картини, фотографії, малюнки), звукових (магнітофон), символічних і графічних (мапи, графіки, схеми, формули), внутрішніх (образи, які створюються мовленням учителя) [8, с. 714]. Його значення підвищується особливо, коли учні закладів профтехосвіти вивчають новий матеріал, явища, процеси не тільки під час виробничого навчання (далі – ВН), а й у процесі вивчення предметів теоретичного циклу.

Про ефективність і доцільність використання наочності у навчальному процесі свідчать фундаментальні дослідження багатьох науковців. Йдеться про доробок Ю.О. Бабанського, С.Я. Батишева, П.Я. Гальперін, О.С. Дубинчук, Л.В. Занкова, Н.М. Розенберга, В.А. Скакуна, М.М. Скаткіна, Н.Ф. Тализіна, Д.О. Тхоржевського та ін. Слід додати, що ще

Я.А. Коменський називав принцип наочності «золотим правилом» дидактики, згідно якому необхідні під час навчання всі органи відчуття людини [11]. Незважаючи на наявність численних наукових досліджень, які певним чином стосуються порушеної проблеми, варто зазначити, що самостійних наукових пошуків комплексного характеру щодо порушеної проблеми нами не виявлено.

У теорії поетапного формування розумової діяльності модифікацію застосування наочності в освіті розглядали П.Я. Гальперин, Н.Ф. Талізін та ін. Вищеназвана теорія ґрунтується на закономірності: кожна розумова дія бере початок з матеріальної, зовнішньої дії. Щоб сформувати розумову навичку чи вміння, необхідно спочатку створити навчальні умови, моделюючи її у вигляді дій з предметами чи іншими об'єктами, а потім перевести на вербальний рівень. Це дає змогу керувати процесом формування розумової діяльності [11].

На основі аналізу документальних і літературних матеріалів виявлено, що досліджуваний період зокрема характеризується стрімким оновленням техніки, упровадженням автоматизації та механізації у виробництво. Це сприяло модернізації навчальних програм ПТНЗ, доповненням навчальних годин з питань вивчення засобів механізації і автоматизації виробничих процесів, передової технології у виробництві, будівництві, а також підвищенню професійної підготовки кваліфікованих робітників з обслуговування і налаштування засобів механізації й автоматизації виробництва [12, арк. 1-7].

Така перебудова системи профтехосвіти зумовлювала модернізацію матеріально-технічної бази, актуалізувала оновлення змісту професійної освіти, підвищення вимог до рівня педагогічної підготовки інженерно-педагогічних працівників закладів професійно-технічної освіти (далі – ПТО), сприяла пошуку нових принципів, методів і форм ПН учнів ПТНЗ. Унаслідок цього виникла нагальна необхідність упровадження оновлених наочних засобів навчання у навчально-виробничому процесі професійних шкіл.

У контексті нашого наукового пошуку доцільно звернутися до позитивного досвіду діяльності Українського Республіканського управління трудових резервів кінця 50-х рр. (а з 25 серпня 1959 – Головного Управління ПТО при Раді Міністрів УРСР) [10, арк. 1]. Цією структурою було ініційовано видання численних нормативно-правових документів з реформування ПТО, в яких неодмінно наголошувалося на необхідності збільшення Всесоюзним трестом навчально-наочних посібників і його безпосередніми підприємствами обсягів випуску наочних посібників, виготовленні під час заняття у технічних та предметних гуртках навчально-наочних засобів навчання, допомозі з боку базового підприємства (далі – БП). Так, у Наказі начальника трудових резервів зверталася увага на недостатньому залученні технічних і предметних гуртків для створення навчально-наочних посібників, що негативно позначалося на якості теоретичного і ВН учнів ПТНЗ [10, арк. 18].

Слід зазначити, що у ході обговорення проекту Закону СРСР «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти СРСР» начальник Українського республіканського управління трудових резервів Д.Т. Іщенко наголошував, що теоретичне навчання, крім спецдисциплін, передбачатиме вивчення основ електроніки, радіотехніки, автоматики, організації й економіки виробництва. Йшлося також про те, що учні теоретично й практично оволодіватимуть досвідом передовиків і новаторів виробництва [6, с. 2]. Водночас у Законі СРСР «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти СРСР» (ст. 18) йшлося про необхідність підвищити якість і збільшити випуск підручників, наочних посібників, розширити виробництво навчально-технічних і навчально-популярних кінофільмів [7, с. 55].

Отже, досліджуваний період характеризувався посиленням уваги до проблем матеріально-технічного та навчально-методичного забезпечення закладів профтехосвіти. Упродовж 60-х рр. минулого століття у численних постановках та Законах одним з пунктів яких обов'язково було передбачено

виготовлення і впровадження в навчальний процес наочних засобів навчання.

Як відомо, реалізація принципу наочності залежить від якості дидактичних матеріалів і технічних засобів, навичками володіння викладачем їх використання, від створення в освітніх закладах умов для виготовлення посібників, схем, слайдів, світлин, демонстрування кіно- та відеофільмів, використання телебачення та ін. засобів наочності [11].

Аналіз архівних джерел свідчить, що увагу керівників та інженерно-педагогічних працівників привертало питання придбання та виготовлення значної кількості наочних засобів навчання. Наприклад, для оснащення тільки лабораторій Сталінського ОУ ПТО навчальні заклади отримали від БП різне навчальне гірниче обладнання, автоматизовану апаратуру й контрольно-вимірні прилади на суму понад 4 000 000 крб. [12, арк. 2]. Вважаємо за доцільне навести дані про забезпеченість наочними засобами технічних училищ (ТУ) Сумського обласного управління (далі ОУ) ПТО (Табл. 1) [13, арк. 97].

Таблиця 1

Забезпеченість наочними засобами ТУ Сумського ОУ професійно-технічної освіти у 1959-1960 н. р.

Училища	Забезпеченість наочними засобами	
	Всього	З них об'ємних
ТУ №1	126	6
ТУ №2	549	209
ТУ №3	201	108
ВСЬОГО:	876	323

Дані, наведені у таблиці 1 свідчать, що надходження наочних посібників від базових підприємств і держави здійснювалося нерівномірно. Вивчені матеріали дають підстави для висновку, що не всі училища були забезпечені належною кількістю наочних засобів навчання.

Отже, забезпечення наочними засобами навчання відбувалося нерівномірно, і якщо уже наприкінці 1968 р. в училищах Запорізького, Житомирського, Київського міжобласного управління ПТО оснащеність наочними засобами становила – 85-95% [5, арк. 81, 58], то в

Дніпропетровському, Полтавському – їх не вистачало. Добиралися вони безсистемно. У класах не вистачало столиків для демонстрації наочних засобів, і викладачі та майстри виробничого навчання (далі – МВН) були вимушені важкі деталі й вузли тримати в руках [3, арк. 26].

Зазначимо, що упродовж досліджуваного періоду поповнення закладів профтехосвіти наочними засобами навчання здійснювалося й власними силами інженерно-педагогічних працівників, учнями під час роботи гуртків технічної творчості, а в окремих педагогічних колективах створювалися навіть настінні програмовані машини, рухомі класні дошки тощо [5, арк. 17].

Незважаючи на те, що у багатьох ПТНЗ кількість наочних посібників була достатньою, одним із головних недоліків ПН було проведення уроків викладачами і МВН без застосування наочних засобів навчання [13, арк. 39; 3, арк. 92], а також відсутність культури зберігання в навчальних і допоміжних приміщеннях наочних засобів навчання [3, арк. 92].

Друга половина 60-х рр. характеризується посиленням уваги з боку інженерно-педагогічних працівників до впровадження технічних засобів навчання (далі – ТЗН) у навчальний процес. Як свідчить аналіз архівних джерел, викладачі ефективно використовували діапроектори, епідіаскопи [5, арк. 101; 2, арк. 51]. На засіданнях методичної Ради при (ОУ) систематично заслуховувалися і обговорювалися питання активного впровадження ТЗН у педагогічний процес [5, арк. 64]; проводилися семінари, курси для викладачів та МВН закладів профтехосвіти. Так, для викладачів сільських ПТУ Запорізького міжобласного управління ПТО у 1967-68 навчальному році було проведено без відриву від виробництва 4-місячні курси викладачів з підвищення їх знань і методики екранізації уроку [5, арк. 65]. А у січні 1967 р. Республіканський навчально-методичний кабінет спільно з Держкомітетом СРСР підготував і провів міжреспубліканський семінар-кінофестиваль з питань впровадження у навчальний процес екранних посібників [4, арк. 108].

Важливе значення для ефективного здійснення поєднання професійного навчання з виробничою працею мають внутрішні наочні засоби

(які створюються мовленням педагога). Психологи радять використання поєднання слова і засобів наочності. Знання форм поєднання слова і засобів наочності, їх порівняльної ефективності дає змогу майстру виробничого навчання застосовувати ці засоби у залежності від характеру навчального матеріалу, інших конкретних умов навчання [9, с. 42]. Так, архівні джерела зберігають інформацію про те, що на високому педагогічному рівні лабораторно-практичні заняття проводили викладач СПТУ №1 Дніпропетровського ОУ ПГО ІІ. Загребельний. На початку заняття він проводив інструктаж, пояснював зміст і послідовність виконання завдань, давав їм загальну характеристику. Ним розподілялася робота серед учнів ланки, дає вказівки щодо використання навчальних посібників і наочних засобів навчання, звертав увагу на дбайливе ставлення до техніки та послідовність виконання навчальних завдань. Увага учнів також акцентувалася на дотриманні правил з техніки безпеки [5, арк. 18].

Проте, незважаючи на позитивні приклади впровадження внутрішніх наочних засобів навчання у педагогічний процес досліджуваного періоду, головним недоліком роботи окремих викладачів та МВН було нехтування вищезазначеними засобами. Наприклад, МВН групи каменярів В.І. Грішин ввідний інструктаж з учнями проводили в гуртожитку чи у їдальні, МВН П.П. Вихляев замість інструктажів проводив один раз на тиждень виробничу нараду, а „тов. Л.Г. Зозуля” взагалі їх не проводили [3, арк. 80].

У контексті проблеми поєднання професійного навчання з виробничою працею важливого значення набуває продуктивна праця, ефективність якої залежить від експериментальних наочних засобів навчання. Наочне навчання ґрунтується на тому, що учні сприймають усний інструктаж майстра виробничого навчання у поєднанні з конкретними образами і діями. Це дає змогу подолати протиріччя, які виникають в учнів між набутими знаннями про трудові дії, якими вони оволоділи на уроках спецтехнології, і застосуванням цих знань для практичного виконання конкретної трудової дії

на заняттях з виробничого навчання, так як ці знання конкретизуються завдяки застосуванню різних наочних засобів навчання [2, с. 122].

Наприкінці 60-х років академік С.Я. Батишев ілюстрування та демонстрування характеризував як найбільш ефективні методи, що використовуються під час виробничого навчання. Науковець наголошував, що саме завдяки цим методам покращуються запам'ятовування учнями трудових прийомів, сприйняття трудового процесу в цілому [1, с. 104]. За переконанням науковця, застосування наочних посібників дає змогу МВН доступно донести до учнів важкі й складні питання програмного матеріалу, активізувати їх спостережливість, розвивати виробничу уяву, сприяє глибокому сприйняттю і запам'ятовуванню [1, с. 106].

Архівні джерела свідчать, що впродовж досліджуваного періоду мали місце випадки, коли лабораторні роботи не проводилися із-за відсутності необхідних приладів, а також низької методичної підготовки деяких викладачів і МВН до уроку [5, арк. 21].

Таким чином, аналіз історико-педагогічних матеріалів свідчить, що позитивним аспектом досліджуваного періоду було посилення уваги органів державної влади і БП до питань зміцнення, оновлення і впровадження у професійне навчання принципу наочності. Водночас слід визнати нерівномірність забезпечення училищ наочними засобами навчання. Спостерігалися відірваність теорії від практики, недоскональне володіння викладачами і МВН методиками професійного навчання.

До перспективних напрямів наукових пошуків у контексті проблеми поєднання виробничої праці з професійним навчанням належать питання упровадження технічних засобів навчання у педагогічний процес закладів профтехосвіти.

Література:

1. Батышев С.Я. Повышение квалификации инструкторов производственного обучения / С.Я.Батышев. – Л.: Судостроение, 1969.– 259 с.
2. Дидактика производственного обучения / под ред. О.Ф. Федорова. –

М. : Высш. шк., 1973. – 416 с.

3. Довідки, доповідні записки щодо перевірки і стану навчально-виховної роботи, підготовки і проведенні випускних іспитів та ін. питанням // Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО). – Ф. 4609, оп. 1, спр. 875, 125 арк.

4. Довідки облуправлінь профтехосвіти про хід виконання наказу Держкомітету від 15 травня 1967 р. №42 «Про стан підготовки робітників у навчальних закладах» 1967 р. // ЦДАВО. – Ф. 4609, оп. 1, спр. 794, 108 арк.

5. Доповідна записка до статистичного звіту (ф. 11) за підсумками навчальної роботи за 1967-68 н. р. в сільських ПТУ Дніпропетровського обласного управління ПТО // ЦДАВО. – Ф. 4609, оп. 1, спр. 832, 103 арк.

6. Доповідь начальника Українського республіканського управління трудових резервів Д.Т. Іщенка на першій сесії Верховної Ради УРСР // Ленінська правда. – 1959. – № 74. – С. 2.

7. КПСС, Советское государство о подготовке молодой смены рабочего класса. 1940-1987 гг. / Сост. Г.И. Терещенко, И.Ф. Курас, Н.Г. Ничкало и др. – К. : Вища шк., 1988. – 416 с.

8. Корсакова О.К. Принципи навчання // Енциклопедія освіти / АПН України; гол. ред. В.Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 713-714.

9. Педагогічна книга майстра виробничого навчання : Навч.-метод. посіб. / Н.Г. Ничкало, В.О. Зайчук та ін.; За ред. Н.Г. Ничкало. – К.: Вища шк., 1992. – 334 с.

10. Приказы с №1 по №35 Начальника Главпрофтехобразования по основной деятельности за 1959 г. // ЦДАВО. – Ф. 4609, оп. 1, спр. 452, 80 арк.

11. Слостенин В.А. Педагогика : Учеб. пособ. для студ. высш. пед. учеб. завед. / В.А. Слостенин, И.Ф. Исаев и др.; Под ред. В.А. Слостенина. – М. : ИЦ "Академия", 2002. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://www.krotov.info/>> – Загол. з екрану. – Мова рос.

12. Справка Главпрофтехобразования о состоянии изучения средств механизации и автоматизации производства в учебных заведениях ПТО за 1960 г. // ЦДАВО. – Ф. 4609, оп. 1, спр. 497, 7 арк.

13. Статистические отчеты (ф.11) и объяснительные записки к ним
ОУ трудовых резервов об итогах учебной работы в техучилищах за 1960 г.
(Кировоградское-Черновицкое) // ЦДАВО. – Ф. 4609, оп. 1, спр. 496, 158 арк.